

Béres L. Attila

A legősibb keresztény építészet és magyar analógiái

Ha a Fővárosi Örmény Klub előadóiról beszélünk, akkor sok olyan név is eszünkbe juthat, akik nem erdélyi örmény származásúak. Ezt a sort gyarapította áprilisi két előadónk: *Pettendi Szabó Péter* fotográfus és *Horváth Zoltán György*, a *Romanika Kiadó* vezetője, tíz színes képekkel gazdagon illusztrált könyv írója, társszerzője. Nem szűkkeblűség a klub kapcsán azt a tény előterbe helyezni, hogy ugyan nincsenek örmény gyökereik, mégis megtapasztaltuk a közösségünkhöz kapcsolódó közös lelkületüket? Hogy megnyugtató választ adjunk, a megszokottól hosszabban kell ismertetnünk vetített képes előadásukat, amit „*Ezeregytornyú Ani*, az ősi örmény főváros rövid története és építészeti hasonlóságok a koraközépkori magyarországi templomokkal címmel tartottak meg. A műsort a klub háziasszonya, *dr. Issekutz Sarolta* nyitotta meg, majd a rendező *Zuglói Örmény Önkormányzat elnöke, Zárugné Tancsin Katalin* köszöntötte a megjelenteket, és további zuglói májusi estéke is felhívta a figyelmünket.

Horváth Zoltán György nem örmény létére olyan történeti bevezetőt mondott az ősi örmény fővárosról, Aniról, hogy bármelyikünk megirigyelte volna, különösen azért, mert ő el is jutott oda. Emlékeztetett arra bennünket, hogy az örmény kereszténység 1700 éves. „301-ben Örményországban Világosító Szent Gergelynek köszönhetően államvallássá vált a kereszténység. Ha az építészeti szemszögéből nézzük, mit jelent az államvallás?” – Fókuszálta az előadás címét *Horváth Zoltán György*. – „Kijött az illegalitásból, amiben Európa még benne volt, hiszen Nagy Konstantin tíz évvel később is még csak azon gondolkodik, hogy nem kellene legyilkolni a keresztényeket, még szó sincs arról, hogy államvallássá tegye. A kereszténység államvallássá lett Örményországban, templomok épülhettek, így a legősibb keresztény építészet az örményországi. Aniban ugyanazokat az ősi, csodálatosan szép építészeti formákat használták. A VII. századtól válik Ani tartományi székhelyé, a 900-as években a későbbi uralkodó di-

nasztia, a Bagratida család székvárosa lesz. A század közepétől kezdve Ani királyi székhelyé vált. Ennek a dinasztiának a királysága nem tartott hosszú ideig. Történelmi lépésekkel száz év nem olyan hosszú idő, de ez a korszak óriási virágzást jelentett Aniban, azok a templomok, amik máig láthatóak, – mindkettőnk képein –, ebben az időszakban épültek fel. A X. század második felében és a XI. század első felében. 1045 az első törésvonal, amikor a bizánci görögök megszállták Anit, a királyság függetlensége megszünt. 1064-ben megjelentek a szeldzsuk tö-

A Fővárosi Örmény Klub áprilisi közönsége

rökök ezen a tájon, hamar elfoglalták Anit. Az első törökországi dzsámi Aniban épült és mind a mai napig áll. Innentől kezdve váltakozó uralkalmak mellett a török birodalom árnyékában, és török fenntarthatóság alatt zajlik Ani élete. De például a Tigran Honentz nemesember által épített templom a XIII. század elején jött létre, tehát akkor, amikor a kereszténység úgymond elnyomott, ennek ellenére templom épült. 1239-ben a mongol-tár pusztítás, – 1241-ben a következő hullám elérte a Kárpát-medencét is –, óriási törést okozott Aniban. Az erdélyi örmények úgy tartják, hogy ekkor indultak el sok évszázados vándorlásukra, aminek végállomása a Kárpát-medence lett, Apafi Mihály fejedelemnek köszönhetően. Ani teljes pusztulása néhány évtizeddel később volt, 1319-ben földrengés pusztított, a városban a teljes infrastruktúra tönkre ment, és már nem építettek újjá. Onnantól kezdve romváros Ani. Ez gyakorlatilag 700 év. Azok a templomok, amik mindmáig ott állnak restaurálás nélkül, olyan alaposan vannak megépítve, hogy 700 évet lazán átéltek. Ezekre így kell tekinteni.

Hogy lehet Aniba eljutni? 1921-ben meghúzzák a határokat, Örményország független országgá válik, de Szovjetunió bekebelezi a mostani határral, úgy, hogy Ani Törökországba kerül. Annyira, hogy az Ani természetes határát adó két folyóvíz, az Akhura folyó és a folyóba ömlő Ani patak közül az Akhura ma országhatárt képez. Az első világháború örmény népiertását mindmáig a törökök negligálni kívánják. Anit nem lehet teljesen eltitkolni, ezért van némi turizmus. 2000-ben a magyar analógiát kutatva hátizsákos vándor-

Horváth Zoltán György

ként úgy jutottam oda, hogy a törökországi Karsba vonattal mentem, a formális procedúrák után egy spanyol házaspár vitt el autójával az ötven kilométerre lévő Aniba, majd miután a papírokat, a jegyet ellenőrizték, megtiltották Örményország felé történő fényképezést.”

Ezután *Pettendi Szabó Péter* fotóművész kommentálta, magyarázta képeit. „Biztos jártak már úgy, hogy érezték, valamiféle értéket találtak. Így jártam Karsban, így jártam Aniban. Azt éreztem, elementáris erővel ragadott meg az a hely, ami a kezemben lévő fényképezőgéppel megörökíthető volt, azt megtettem, ezeket a képeket fogom vetíteni.”

Előadását idézettel vezette be: „Minden élet, akár egy hópehely, távolról egyformának tűnik, de rejtélyes erők egyszerűvé és megismételhetetlenné formálják”. Fotográfusi pályáján ilyen típusú hozzáállás vezérelte, bárhol is jár, az érdeklí, hogy az ott élő emberek vajon miért olyanok, amilyenek, miért történnek velük azok a speciális dolgok, és „miért élhetjük át azt a közösséget, hiszen ugyanúgy szeretnek, ugyanúgy örülnek, ugyanolyan családi kötelekeik vannak. Ez a specialitás mindig nagyon érdekes, függetlenül attól, hogy Magyarországon belül egy idegen közösségbe kerüljek, vagy külföldön ilyen területekre jussak.”

„Először az örmény kultúrával egy filmes táborban találkoztam Csíkszépvízen. Pályázatom kidolgozása közben bukkantam rá a számomra addig ismeretlen jelentős örmény kisebbségre. Kornis Péter fotóművész asszisztense voltam, jó barátjával, Novák Tatával Szamosújvárt jártunk, ott

Pettendi Szabó Péter

tudtam meg örmény kötődését.¹ Ott említettem, hogy vannak örmény képeim, amit Aniban készítettem, kérte, feltétlenül mutassam meg neki. Ani olyan terület, amely nem bejárható, nekem is kalandos úton sikerült oda eljutni. Egy nemzetközi fesztiválon Karsban fotózhattam, előtte könyvek-ből megpróbáltam átérezni, amit ott megtalálhatok.”

A hely varázsáról, Ani vidékén készült képekről élménybeszámoló-szerűen mesélt. Az ott tapasztaltakról, az ott átéltekről. A fényképezőgépet használta arra, hogy megismerje azt a kultúrát, amivel találkozott ott egy rövid időre, és mindenképpen megmutassa azoknak a fényképeket, akiknek több minden jut az eszébe róla. „Ez a fotográfusi hivatásnak nagyon szép, szerethető része. Azokról a képekről, amiket vetíték, nagyon sok információt fogok megosztani, és bizonyos vagyok benne, hogy azt a fajta lelkületet, ami időről-időre összehoz ennyi embert tartalmas és jó programokra, ezt is meg fogom tapasztalni.”

Világosító Szent Gergely hatkaréjos temploma Aniban

Aniból, az ezeregy templom városából hozta a legtöbb képet. „Magyarázzák meg nekem, hogy ennyi év távlatából, miért csak templomok állnak? Mi kell ahhoz emberi tudásban, mi kell ahhoz hitben, hogy hétszáz év múlva többszörös földrengés, pusztítás után a templomok, a fő katedrális szinte egészben megtalálható a mai napig. Minden viszontagság ellenére, minden műemlék védelem hiánya ellenére, mi az, ami megtart helyeket? Aki ezt racionálisan meg tudja magyarázni, az egészen biztosan a kvantum fizikának a tudója.”

¹ Mindkettő erdélyi örmény gyökerű művész

Az egyik legszebb képét így magyarázta: „Ha az ember hittel érkezik is, meg akar valamit örökíteni, akkor a természeti környezet energiájával segíti azt, hogy ilyen képek készülhessenek. Sütött a nap, de mögötte sűrű fekete felhők voltak, valahol távol esett az eső, és ettől szinte életre kelt a természet. Ez az a templom, ami nem létezik, hogy áll. A majdnem bazilika méretű templom kupolája pont félbe tört egy földrengés által. (Ez a Megváltó templom a XI. században épült, tizenkét karéjos volt, és az 1950-es években villámcsapás miatt omlott le a fele, mert a XX. század közepén nem volt villámhárító. Ez a gondatlanság felkiáltójelként ott áll – jegyezte meg H.Z.Gy.) Kettétörve a mai napig így áll. Ha beállnak a kupolába és kifelé fényképeznek, a freskókat látva az ember szíve szakad meg. Rájön arra, amikor szembesül ilyen élménnyel, hogy ilyen sorsra juthatnak hétszáz év leforgása alatt azok a templomok, amibe én is be tudok menni. Akkor az emberi élet és közösségeink változékonyságát legalább kérdésként felteszi. Amikor kijöttünk az előző templomból, valahol, távol szakadt az eső, csepergett ott is, ahol voltunk. Mindenki az esernyője alá bújt, menekült fedett helyre. Ott álltam, és szinte kőbálvánnyá váltam, rángattam az emberek kabátját. Nézzétek! Mert ilyen nincs, hogy egy félbehasadt templomnak pont a kupoláján végződjön a szivárvány. Annyi mindent mondhat egy ilyen kép, amibe az ember képes, hogy beleérezzen, szimbólumként fogja fel. Amit soha, senki nem készített el, és nem készíthet el, a topográfia csodája, pillanatszerűség, a kiterjeszhető időben.”

Pettendi Szabó Péter a művészettörténeti, bibliai ismeretek, a templomok és tájképek mellett közel hozta az embereket is. Járt pi-

acon, esküvőn, fényképezett iskolás gyermekeket, városrészeket, amit a modernizálás nem ért el, évszázados hagyományokat őriznek. Csodálatos képeket készített.

Horváth Zoltán György Gondos Bélával közösen írta az *Ani, az ősi örmény főváros és magyar vonatkozásai* című könyvet. Áprilisi előadónk vetített fényképeikhez fűzött magyarázataiban különösen hangsúlyt kapott az ősi örmény kultúra, a káprázatos romváros és az örmény kereszténység 1000 környékén épített szépséges templomainak bemutatása, illetve Ani építészetének és részben díszítő művészetének analógiája, amely megdöbbentő hasonlóságot mutat a korai magyar romanika egyes jellegzetes emlékeivel. Az építészettel foglalkozó előadó szemével készített fotókról, és a hozzájuk fűzött magyarázatokból ezután részletesebben megismertük az Aniban és a Kárpát-medencében található kora-középkori templomok különleges és nagyon szép hasonlóságait.

„Perdöntő analógiák a korai magyar építészet és az örmény építészet között az Ani-beli Világosító Szent Gergely templom alaprajza, és három magyarországi templom alaprajza. Kiszombor Makó mellett, a karcsai református templom a Felső-Tisza vidéken és Gerény, mint Ungvárhoz csatolt település Kárpátalján. Kívülről kör alakú, belülről úgynevezett hatkaréjos templom, ahol hat virágszirom-szerűen elhelyezkedő fülke található. A negyedik hatkaréjos templomot, a kolozsmonostori templomot feltárták, de sajnos visszatemetették. Körtemplom a Kárpát-medencében több mint száz található, jóval több olyan, amiről az elmúlt évek feltárásai során derült ki, hogy részben körtemplomot rejt. De mindössze két művészettörténész írta meg korábban az örmény analógiá-

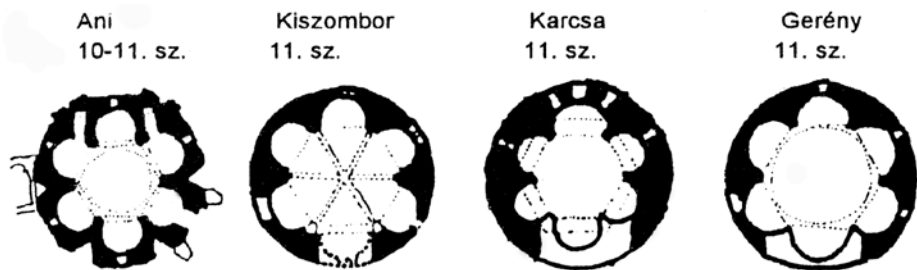
Kiszombor

kat! Hatkaréjos templom Európában máshol nincs. Míg Európában a körtemplomok elsősorban a jeruzsálemi Szent Sír templom analógiái, a magyarországiak nem. A Kárpát-medencébe megérkezett magyarok már találkoztak korábban a kereszténységgel, ennek köszönhető, hogy ugyanabból a korból, amikor Magyarországon templomok épültek, Örményország területén ugyanazon típusúak megtalálhatóak, és sehol máshol nem. Döntő magyar analógia az is, hogy az Aniban alkalmazott délnyugatra tett bejárat az európai analógiákban nincs. Művészettörténeti különlegesség, hogy a gerényi templom diadalívén található Angyali üdvözlés freskónak csak a Kárpát-medencében vannak analógiái, Európában ugyancsak egyedül álló.”

A továbbiakban Horváth Zoltán Györgytől megismertük az ősi keresztény művészet jellegzetességeit, amelyek a magyarországi művészetben is feltűnően gyakoriak. Például az irracionálisnak látszó helyen megjelenő díszítést, amely mindenféle szimmetriát felrüg. Megcsodáltunk egy alkonyati fényben készült képeslapot: a kézdiszentléleki négyzet alaprajzra épült négykaréjos templomot,

Gerény

ami ugyanolyan típusú, mint az Ani közelében, a tartományi székhelyen, Karsban található egykori örmény templom. Megtudtuk, hogy további örmény analógia az Északi-középhegységben található tarnaszentmáriai templom és díszítése. A feldebrői négyzet-alaprajzú négykaréjos altemplom történeti bemutatásával pedig felvillantotta, milyen különleges analógiák vannak még a magyar építészetben.

Végül mindkét előadást nagy tapsal köszönte meg az áprilisi klubdélután közönsége.

„Köszönjük ezt az élményt, egyszerűen csodálatosak a képek. Remek volt az előadók egymásba fonódó előadása, tele élettellel, érzelmmel. Egészen másképpen világosodtak meg előttem a képek, amiket szeretnék még életemben természetben is látni, megismerni. Szeretnék Aniba eljutni! A király köré

dr. Issekutz Sarolta, Zárugné Tancsin Katalin, Horváth Zoltán György és Pettendi Szabó Péter

települt nemesek, akik a szó nemes értelmében is nemesek voltak, a mi őseink, a több száz éves menekülés alatt mindenhol bizonyítani akarták nemességüket, templomokat építettek. Erdélyben újból kérték a nemességet, így lettek magyar nemesek az Aniból elszármazottak leszármazottai” – összegezte benyomásait dr. Issekutz Sarolta. A klub háziasszonyától megtudtuk azt is, hogy mielőtt a klubba indult volna, e-mailt kapott Örményországból: három napos túra ajánlatot Aniba és Karsba, gyönyörű képekkel, mintha csak tudták volna, hogy mire készülünk. Megemlítette, hogy az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület és a Fővárosi Örmény Önkormányzat is támogatta Horváth Zoltán György – Gondos Béla *Ani, az ősi örmény főváros és magyar vonatkozásai* (Romanika Kiadó, 2003) c. könyvének kiadását, amely alapján a barangoló túrák során számos hivatkozott helyet meglátogattak már.

Zárugné Tancsin Katalin a Zuglói Örmény Önkormányzat támogatásával kiadott könyveket adott emlékül mindkét előadónak, majd, hogy mindenki édesen gondoljon erre a szép estre, a közelgő húsvéti ünnepekhez kapcsolódva egy kis csoki tojást kaptak a klubban megjelentek.

A klubest zárásaként meghallgattuk a soron következő programokat, az azt követő állófogadáson pedig áldott húsvéti ünnepeket kívántunk búcsúzóul egymásnak.

Franciahon kastélyától a mohorai szenespincéig – képek a Sáska család hányattatásaiból

Sáska Edit a magyar mellett örmény, szász és francia gyökerekkel rendelkező erdélyi nemes családban született Budapesten, 1921. március 3-án. A gyökereit megszállottan kutató hölgy 2004-ben levéltárunknak ajánlotta családi fényképeit, amely fotogalériánk alapjául szolgál, s amelyből egy nem mindennapi család fordulatos története bontakozik ki. Apai dédnagyapja az a gyulai Sáska Sándor (1828–1907) volt, aki huszárhadnagyként a Temesközt felszabadító Bem tábornok vezényelte erdélyi csapatok kötelékében is harcolt. A Sáska család Ipoly vidéki kötődése nagyapja, gyulai Sáska Dezső révén alakulhatott ki, ő körzeti orvosként szolgált a közeli Ipolynyéken. Életének első éveit Nagymaros községben töltötte, ahol édesapja – a későbbi Bars vármegyei alispán – ifj. gyulai Sáska Dezső látta el állami hivatalát. Testvéröccse, Sándor fiatalkori halála miatt korán egyedüli gyerek maradt a családban. Középfokú stúdiumait 1932-ben kezdte meg a balassagyarmati Állami Polgári Leányiskolában, majd később Budapesten, az Állami Erzsébet Nőiskola leánylíceumában és az Amizoni Károly által alapított Országos Magyar Nőnevelő Intézetben végezte.

1943-ban közszolgálati állásra pályázott, ám a békés polgári élet és családalapítás helyett sok évtizednyi, megpróbáltatásokkal teli időszak következett az életében. 1944-ben édesapja – a helyi zsidó közösség egyik tagjának megmentése miatt – elveszti állását, büntetésből Kárpátaljára helyezik át családjával együtt. A világháborút követően visszatérnek Nógrádba, előbb Szirákra, majd

1948-ban Balassagyarmatra költöznek. Az 1950-es évek elején, a Rákosi-rendszer gyakori karhatalmi zaklatásai mellett a kitelepítéseknek is áldozatul esik a Sáska család. 1951-ben, édesanyja váratlan elvesztésének másnapján Mohorára deportálják, és az ottani Zichy–Vay-kastély szenespincéjében – emberhez méltatlan, megalázó körülmények között – szállásolják el. Ezekben az években mezőgazdasági munkákból kellett fenntartania magát. 1971-től már súlyos beteg nagynénje ápolását látta el Budapesten. 1975-től ismét Balassagyarmaton, a Sáska család egykori házának emeleti lakrészében él. Életkörülményei azonban csak a rendszerváltozást követően javulnak. Sáska Edit 88 esztendőskorában, 2009-ben hunyt el Balassagyarmaton.

(Forrás: Harth Tamás: *Sáska Edit emlékére (1921–2009) Balassagyarmati Honismereti Híradó, 2009, 200–201. oldal.*)

